

Ogar(a)

ANTONÍN VAŠEK

(25.09.1925–19.12.2018)

(Received: 3 March 2019; accepted: 19 June 2019)

0. Předmluva. O známém valašském slově *ogar*, *-a m.*, resp. *ogara*, *-y m.* jsem psal již dvakrát. Poprvé jsem se jím zabýval ve svém příspěvku věnovaném životnímu jubileu předního českého jazykovědce Františka Kopečného již bezmála před 40 lety (VAŠEK 1971). Třebaže se práce setkala s kladným přijetím u odborné veřejnosti (písemně se k ní kladně vyjádřil např. i známý americký profesor ruského původu Roman Jakobson), nebo snad právě proto, přijal jsem redakční pozvání k účasti na obdobném oslavném sborníku maďarskému badateli Istvánu Káferovi a otiskl její prohloubenou verzi, odrážející aktuální stav mého poznání dané otázky (VAŠEK 2006). Vedl mě k tomu trojí důvod: jednak výsledky analýzy běžné dětské říkanky z mého rodného moravského Valašska sklonku první třetiny minulého století, které znamenaly změnu pohledu romantizujícího, idealizujícího v realističtější, pravdivější (viz dále); jednak to byl v široké mezinárodní vědecké spolupráci námi připravovaný a vydávaný *Karpatský jazykový atlas* (KJA/OKDA, 1973–2003, mj. 10 knih, z toho 7 velkých mapových svazků), znamenající verifikaci a aktualizaci mých dřívějších odborných poznatků; jednak konečně i mé dosavadní vědecko-pedagogické působení na Filozofické fakultě Katolické univerzity Petra Pázmánye v maďarské Piliscsabě (1997–2005), které mi přineslo hlubší vhled do zkoumané problematiky *ogara*.

1. Úvod. Slovo *ogar*, *-a m.* ‘chlapec’, ‘mladík’, ‘syn’ náleží k samému jádru slovní zásoby tradičního východomoravského nářečí valašského dialektu, jímž se mluví okolo Rožnova, Valašského Meziříčí, Vsetína, Zlína, Vizovic a Valašských Klobouk (srov. VAŠEK 1967a: 15). Na jižním Valašsku (Zlínsku, Vizovicku, Kloboucku) se tento výraz vyskytuje v podobě *ogara*, *-y/-i m.* Kromě toho je slovo *ogar* v téměř významu běžné i na nářečně¹ již slezskomoravském (lašském) Frenštátsku, v minulých dobách rovněž silně zasaženém karpatskou salašnickou kolonizací (KSK),² jakož i na hláskoslovně specifickém východomoravském nářečním ostrůvku kelečském. Na jiných místech českého jazykového území je tento výraz

¹ Z hlediska hláskoslovné a gramatické stavby místního dialektu, ne již tak jeho slovní zásoby: ta se – a to nejen (podle očekávání) pokud jde o výrazivo spjaté s někdejší salašnickou kolonizací východní Moravy a českého Slezska – nikterak výrazně neodchyluje od lidové mluvy sousedního, již valašského Rožnovska (srov. také HOREČKA 1941).

² Základní literaturu k této problematice uvádí např. MACŮREK 1959, KRANDŽALOV 1938, VAŠEK 1967b, aj.

v aktivní slovní zásobě domácích mluvčích neznámý (třebaže F. Bartoš, jej zaznamenal ještě i na Hranicku, lipnickém Záhoří, Novojičínsku a jako pejorativní prý jej zastal také na Příborsku – BARTOŠ 1906: 255).³ V dnešní době s rychle postupující obecnou nivelizací nářečních rozdílů v mezinárodním měřítku se i tento moravsky typický substandardní, nespisovný výraz spolu s jinými dialektismy ponehlahu, zato nesmlouvavě přesouvá do pasivní slovní zásoby místních mluvčích. Je funkčně víc a více vázán na komunikaci neoficiální, povahy domácké, a postupně se mění z výrazu bezpříznakového v příznakový, ze (substandardně, tj. nespisovně) noremního, běžně užívaného, ve funkčně daný prostředek stylizace. Vždy však zůstává výrazovým prostředkem pro zmíněný moravský severovýchod typickým a z hlediska celého českého jazykového teritoria jedinečným. Buď jak buď se nám i na tomto případě výmluvně zrcadlí bouřlivý vědecký vývoj v uplynulém půlstoletí, který přivodil výrazné změny kultury v širokém slova smyslu, životního stylu (ang. *culture*, rus. *byt*), a vedl tudíž i k nutným obměnám dosavadního jazykového výraziva za aktuálnější. Tím vším je ovšem dána stále naléhavější potřeba včasného zaznamenání, popisu a výkladu jazykových výrazů úzce spjatých s odcházející kulturou. A to je i případ našeho ogara.

2. Původ a teritoriální výskyt slova. Původ slova *ogar* není dosud dostatek jasný. J. Holub a F. Kopečný o něm nehovoří (HOLUB–KOPĚČNÝ 1952: 252). V. Machek je pokládá za cizí. Cituje Matzenauera, který uvádí novořecké *ἀγόριον* 'chlapec' a středolatinšské *agarrus* 'pacholek u soumarů', 'nižší služebník'. „Celkem málo jasné“ (MACHEK 1971: 410), „snad odněkud z východu, srov. tur. *ogul* syn, kirg. *ogul* chlapec“ (MATZENAUER 1870). Jungmann považuje *ogar* za slovanské: „*ogar*, -a, m. (cf. rus. *ogar* = smudlost přičiněná slunečnou září, cf. *ohárati*. Od barvy jméno vzato), mor. = chlapík, jonák, ein Bursche, Junge. *Ty ogare*. Us. *Ogaři*, t. jonáci. Ib. *Bodajž by pak každá milá ogarovi věrná byla, jak to švárné děvče*. MM 452“ (JUNGMANN 2: 888). Za slovanské je zjevně pokládá i slovinský slavista F. Miklosich, ten je však pouze konstatuje, nevykládá: „*ogar* 1.: č. dial. *ogar*, chlapec, chasník, bursche“ (MIKLOSICH 1886: 220).

Nejstarší písemný výskyt našeho slova *ogar* jsem zjistil u J. H. A. Gallaše: „Libosvár, bystrý *ogárek*, postaviv se poněhlahu za svou ještě zamyšlenou dívku, vtiskl jí pokradmu vroucnou hubičku na její zbledlé okrouhlé líčko“ (GALLAŠ 1941: 231); „Miloň, spanilý a jak mladá jedle přimorostlý *ogarek*, též na celé dědině nejvýbornější na dudách hudec, hořel náramnou k Libuše láskou“ (GALLAŠ 1941: 233); jde o doklady k r. 1803 (srov. GALLAŠ 1941: 252, 263, 264). Ve VKP podává Gallaš charakteristiku ogara: „*Ogar* neb *okar* – miláček, na nějž oko děv-

³ Jakkoli výrazně se odlišuje dvojhláskové nářečí sz. výběžku kelečského od valaštiny celého zbytku vsetínského okresu, přece jen je možno vztáhnout je k ní jako její malý, byť i strukturně hláskoslovně a gramaticky nevalašský, okrajový, především lexikální převis, který obsahuje i vrstvu výrazů spjatou nějak se salašnickým pastevectvím. Ta je, jak známo, v rámci celé češtiny z velké části jedinečná a po staletí pro lidovou mluvu moravského Valašska příznačná. Také dnes je svědectvím někdejšího intenzivního působení KSK na moravském Valašsku, tedy i na Vsetínsku, jehož východnější část byla v minulosti jednou z jádrových oblastí KSK. Neudivuje proto, že ani sz. výběžek kelečský není těchto valachismů jako přesahů z východnějšího, valašského sousedství zcela prost (srov. mj. *ogar* a jeho odvozenými podobami *ogarec*, *ogařysko*) (VAŠEK 2002).

čete vždy jako slunečnice k slunci obráceno bývá“ (GALLAŠ 2005: 179). Definici ogara přináší pak o dvaadvacet let později ve své *Múze Moravské*: „Ogar, neb *ogarek* moravsko-valašské slovo znamená zamilovaného mládence, a jest všem salašákům⁴ velmi obyčejné“ (GALLAŠ 1813: 113).

V publikovaných pramenech 18. stol. a starších jsem slovo *ogar* zatím nezjistil; není doloženo pro starší období ani v lexikálním archivu Ústavu pro jazyk český v Praze a v Brně. Podle tohoto mého zjištění by se dalo předpokládat, že je to slovo značně mladé a že se ho na východní Moravě mohlo začít v dnešním významu užívat snad až někdy v průběhu 18. století.

Tento názor jsem zastával i ve svém výše zmíněném někdejší prvním příspěvku věnovaném osudům tohoto výrazu a publikovaném v r. 1971. Teprve po letech – a spíše náhodou – jsem zjistil, že jde velmi pravděpodobně o slovo vzniku chronologicky co do místa nestejného a na teritoriích zasažených nejintenzivněji KSK alespoň o něco ranějšího. Při vzpomínání na svá dětská léta jsem si totiž vybavil lehce posměšnou říkanku, dosah jejíhož obsahu (smyslu) jsem si tehdy ovšem ani zdaleka neuvědomoval: „Ogare, (k)ogare, co po tobě ostane, piksla, fajka, gatě posr..é.“

Je známo, že moravské Valašsko, na němž je i dnes v tradiční domácké mluvě naše zkoumané slovo zcela běžné, bylo v minulosti silně zasaženo zmíněnou karpatskou salašnickou kolonizací. Cizí etnikum sem tehdy spolu s novým způsobem výroby přinášelo jednak svůj mateřský jazyk (při zřejmé etnické různorodosti přicházejících pastevců vlastně jazyků více: každý z kolonistů přinášel svůj vlastní jazyk), jednak i jazykové označení řady předmětů a jevů spjatých nějak s horským pastevectvím, specifické salašnické lexikon, jež bylo širě karpatské, co do vzniku nezřídka rumunské, a tak působilo na jazykový systém domácího východomoravského lidu.⁵ Bylo tedy metodologicky nasnadě zajímat se o možný výskyt našeho slova ve zbývajících částech karpatské oblasti.

Ze slovenštiny znám slovo *ogar* jednak ze Spišska (z Velkého Šariše), kde má význam pejorativní a užívá se ho i jako nadávky (označuje člověka, mladíka silně zanedbaného), jednak z Revúce ve Slovenském středohoří, kde označuje vysokého hubeného, až vychrtlého člověka.⁶

Na polském území jsem zjistil existenci slova *ogar* jednak na jižním malopolském Ropčicku (*ogar* – „czasem na dziecko wołają: Ty *ogarze*!“⁷), jednak v oblasti Zakopaného (*ogarek* – „2. przezwisko małych chłopców“) (KOSIŃSKI 1884: 292). Oba tyto údaje s platností pro poslední čtvrtinu devatenáctého století a pro počátek století dvacátého uvádí také slovník Karłowiczův (viz KARŁOWICZ 3: 415). Kromě toho se v městské mluvě krakovské vyskytuje i dnes slovo *agar* ‘mladík’.⁸

⁴ „Valaši slují také vůbec Salašáci, tj. na salaších bydlící pasáci anebo ovčáci“ (GALLAŠ 1941: 193); „Pastuši při ovcích slují valaši“ (GALLAŠ 1941: 207); „Všichni vesměs Valaši, zvláště pak Salašáci...“ (GALLAŠ 1941: 212).

⁵ O specifickém jazykovém působení této kolonizace na mluvu domácího etnika viz VAŠEK 1964.

⁶ Za tyto údaje vděčím vědeckému pracovníkovi JÚLŠ SAV v Bratislavě A. Habovštiakovi.

⁷ Udziela S. *Słownikzek gwary od Ropczyc*. (Rękopis.)

⁸ Podle laskavé informace profesora vatislavské university A. Furdala.

Z jiných slovanských nebo neslovanských jazyků slovo *ogar* ve významu ‘chlapec’, ‘mladík’ ap. neznám.⁹

3. (Západo)karpatská výlučnost ogara a možnosti jeho původu. Podíváme-li se na zkoumané slovo z hlediska lingvistické geografie, zjišťujeme, že jeho územní rozsah nepřekračuje horskou a podhorskou oblast západních Karpat,¹⁰ že jde o slovo vyskytující se v různých sémantických obměnách na různých místech Karpat a nikde jinde, že zde jde o karpaticum.

Jak na základě těchto poznatků vysvětlit vznik východomoravského a západokarpatského *ogar*, *ogarek*, *ogara*? Nabízí se zde hned několikéré řešení.

3.1. Teoreticky mohl slovo *ogar* vytvořit sám Gallaš, a to ze středolatinského *agarrus* ‘služebník’, ‘pacholek u koní, soumarů, honec oslů’, aby tak idealizoval milované Valašsko.

J. H. A. Gallaš, lékař a malíř z Hranic na Moravě (1756–1840), dílem osvícenec, dílem – později víc a více – nadšený romantik, opěvující pod vlivem Herderovým, Gessnerovým aj. venkovské prostředí a pastevecký život, se při svém všestranném vlastivědném zkoumání východní Moravy skutečně dostal až k romantickému idealizování života na hornatém moravském Valašsku (na Valašsko umístil i slovanskou mytologii).

Tuto možnost je však třeba zamítnout: jednak proto, že sám Gallaš (na základě informací učitele v Juřince Jakuba Matyska) říká, že slovo *ogar* „jest všem salašákům velmi obyčejné“, a jednak proto, že bychom při umělém a tak pozdním vzniku slova stěží dovedli pochopit jeho rozšíření v oblasti poměrně velmi rozsáhlé.

3.2. Slova *ogar* ‘služebník’, ‘pacholek’ z téhož střílat. základu *agarrus* mohli v oblasti západních Karpat začít užívat ve svých českých, slovenských nebo polských jazykových projevech (tj. v jazyce místního poddaného lidu) vrchnostenská úředníci a šlechta a označovat jím mužskou čeleď, pacholky. Od představitelů vládnoucí vrstvy mohli pak toto označení přejímat do své (časem i aktivní) slovní zásoby sami označovaní a postupně je sémanticky (tj. co do věcného významu) i formálně obměňovat. Gallaš by pak byl již existující slovo *ogar* ‘služebník’ pouze nadal výrazně kladným citovým zabarvením. Pro onu dobu (18. století? starší?), kdy vyšší vrstvy ještě užívaly i latiny, není možno tuto domněnku a priori odmítat. Také tento výklad má však některé vážné nedostatky: a) za tohoto předpokladu by se zde dala očekávat podoba s náslovným *a-*, *agar* (*agarek*, *agara*), existující dnes pouze v městské mluvě krakovské, ve vlastní karpatské oblasti však nikoli; b) těžko lze pochopit, proč by byla vrchnost dávala označení *ogar* právě jen pacholkům pracujícím na panstvích v oblasti karpatské, horské a proč by se byl tento název rozšířil právě jen mezi karpatskými pastevcí, tzv. salašáky; c) pro českou situaci výklad nevysvětluje, proč se slovo *ogar* ‘pacholek’ nevyskytuje alespoň občas

⁹ Viz k tomu: ALRM, ALR, ALRR-Mar, BERNŠTEJN et al. 1967, DZENDZELIVS’KYJ 1958–1960, PAPAĤAGI 1963, aj. Z maďarského jazyka nezná toto slovo BENKŐ 1967: 101, ani je z maďarských nářečí nezná slavista P. Király (podle ústního sdělení).

¹⁰ Není a patrně ani v minulosti nebylo např. v nížinné oblasti na jv. od moravského Valašska, tj. na tzv. moravském Slovácku, jak jsem také zjistil při svých terénních výzkumech jazyka staršího (z poloviny 19. století) východomoravského osídlení v Rumunsku v letech 1965–1980.

místo běžného a v písemnostech hojného označení *pacholek* ‘služebník’, ‘pacholek’ v česky psaném archivním materiálu ze století 18., popřípadě dřívějších.

3.3. Třeba se zamyslet i nad lákavým výkladem západokarpatského slova *ogar* (*ogarek*, *ogara*) ‘chlapec’, ‘mladík’, ‘syn’, ‘vysoký hubený člověk’ ze základu slovanského, srov. psl. **gar-*, zde tedy „(sluncem) ohořelý, osmahlý člověk“ (Jungmann), jímž by se dala dobře vysvětlit řada sémantických odstínů zkoumaného slova. Vzhledem k nezměněnému -g- šlo by pak ve východomoravské češtině a ve slovenštině o přejetí z polštiny, nikoli o výraz česky a slovensky autochtonní, od původu domácí. Při bližším pohledu však ani tento výklad neuspokojuje. Pomineme-li již sám fakt, že slovo zatím nemáme dosvědčeno pro století 18. a dřívější ani z polštiny, kde by bývalo bylo původní, nedovedeme vysvětlit, a) proč se toto slovo nevyskytuje – ani v Polsku! – mimo horskou a podhorskou oblast Karpat a b) proč by byl tak zarážející nepoměr mezi rozšířením slova v Polsku a mezi jeho vysokou frekvencí na východomoravském Valašsku.

3.4. Za nejpravděpodobnější považuji, že moravskovalašské (a západokarpatské) slovo *ogar* (*ogarek*, *ogara*) ‘chlapec’, ‘mladík’, ‘syn’ je výraz pastevecké kultury karpatské. Třebaže v tomto významu není tak staré jako některá další karpatská, nejsouc doloženo z oblasti rumunské, ukrajinské ani maďarské (není v jazykových atlasech, ani v dialektologických či jiných monografiích jazykovědných z oné oblasti, ani je neznají tamní současní lingvisté),¹¹ přece jen může být značně starší, než uvedené doklady Gallašovy.

Svědčí o tom výše zmíněné čtyřverší: „Ogare, (k)ogare, co po tobě ostane...“ Při bližším pohledu na tento text, který znám jako běžný někdy z konce první třetiny 20. století, mohu prohlásit z vlastní zkušenosti, že již tehdy ztrácela obecnou srozumitelnost jím vyjadřovaná, původně zřetelně zdůvodněná a jednoznačně směřovaná, ostrá společenská satira a měnila se na nepřilíš smysluplnou dětskou říkanou. Nešlo jen o občasné pozměňování opakovaného oslovovacího *ogare* na *kogare*, pozměňování, jaké ovšem v podobných dětských říkankách není nic ojedinělého. Běželo zde jednak o slovo *piksla*, které v době zaznamenání označovalo běžně užívanou dřevěnou tabatěrku na fajfkový tabák, do níž se právě vešla tzv. (*velká*) *pakla tabáku* (tj. větší balíček fajfkového tabáku, vedle něhož bývala tzv. *malá pakla*, obsahu polovičního). Dále šlo o posunutý význam někdejšího výrazu *gatě*, který dříve patrně i na území dnešního Česka mohl znamenat ‘spodní kalhoty’ (srov. cit. KJA/OKDA II, m. 13 + GaČi 129. Moskva, 1994). Konečně ovšem šlo i o sémanticky posunuté oslovení *ogare*. To bylo kdysi v mluvě domácích mluvčích označením těch místních chlapců/výrostků, kteří opustili své domovy a přimkli se k přichozím karpatským salašníkům, označením, které bylo ze strany domácích mluvčích zjevně znevažující.

Připomeňme zde, že z východnějších Karpat, z oblasti dnešního Rumunska, vycházeli v průběhu karpatské salašnické kolonizace se svými stády (především) ovcí a při svém putování směrem na západ vlnovitě postupovali jednak majitelé stád, jednak odborníci na specifický horský chov dobytka, především na přípravu

¹¹ Neznal je odtud ani r. 1968 zesnulý známý rumunský karpatolog profesor E. Petrovici.

mléčných výrobků, ale také na koželužství, výrobu houní, kleštění dobytka atd., jednak konečně sami pastevcí.¹² Místní podhorské obyvatelstvo se pak s nimi postupně sbližovalo a od nich se po čase postupně jejich salašnickému umění naučilo. Je nasnadě, že se i při tom, jak tomu obvykle bývá, postupovalo od úkonů a dovedností jednoduchých k složitějším. Pokud pak jde o sám kontakt obou etnik, domácího venkovského lidu a cizích osob se stády přicházejících, dá se předpokládat, že jedním z prvních jeho realizátorů byli místní chlapci a výrostci různého věku. Ti – patrně dílem ze zvědavosti či zvědavosti, dílem z obdivu k celkové povaze činnosti přicházejících pastevců a jejich volnému pohybu po horách a jejich podhůří – byli patrně první z usedlého domácího obyvatelstva, kdo se salašníky přicházel do styku. Dá se předpokládat, že tento zájem místních chlapců byl nezřídka umocněn i skutečností, že šlo o osoby nemajetné, které tak šly získat obživu a usnadnit svým rodičům jejich nelehkou sociální situaci. Na druhé straně je zde třeba vidět, že tyto mladíci byli pro přicházející salašníky hosty v zásadě vítanými: přichozí jednak nepochybně potřebovali jakés takés informace o místní situaci, jednak však také vlastní pomoc při svém salašení a mohli i místní chlapce zvát ke spolupráci. Ať tak či onak, docházelo k tomu, že se někteří místní výrostci začleňovali do přicházejících pasteveckých kolektivů a na salaši pak vykonávali různé pomocné práce. Zastávali tak funkci pomocníků pastýře/valacha nebo bači: pomáhali při pastvě, dílem sami, dílem s bačou počítali ovce (srov. KADLEC 1916) a v době dojení přiháněli jednotlivá zvířata na místo, kde byla dojena, do tzv. strungy. Těmto pomocníkům se říkalo podle povahy jejich práce, neustálého běhání za dobyttem, honění dobytka atp. v domácím jazyce v Polsku *gońec*, *hola(j)ník*, *hońelńik*, *hulajńik*, *huńok*, *nagańač*, *pasteś*, *powara*, na Slovensku *hońelńik*, *hońelńik* (tak již Kollár; cit. JUNGSMANN 1: 723), *nachanač*, na českém Těšínsku a na Frýdecku *nahuńči*, v Maďarsku bylo pak *bojtár*, který pomáhal při pasení stáda, a *kis bojtár*, menší či mladší chlapec, který přiháněl ovce k dojení, na moravském Valašsku pak *hoňak*, *hoňák* (tak již GALLAŠ 1941: 207, 210).¹³ Přicházející karpatští pastevcí tyto své místní mladé západokarpatské pomocníky označovali rumunským termínem pro honícího psa, jemuž se svou funkcí, základní povahou své práce, i osobními vlastnostmi, rychlostí a hbitostí (TRÁVNÍČEK 1952: 1080),¹⁴ podobali, *ogar*.¹⁵ Synonymního rumunského termínu *strungar* zde neužívali (viz také KRANDŽALOV 1938 a BERNŠTEJN 1993: 172) jednak proto, že byl významově užší, ‘chlapec přihánějící ovce k dojení do tzv. strungy’, jednak proto, že i v oblasti dnešního Rumunska sa-

¹² Aniž tím chci říci, že karpatská salašnická kultura neiradiovala také jinými směry, např. na jih, to však není předmětem této práce.

¹³ Slovem *hon'ák* se nyní na moravském Valašsku označuje jednak pomocník pastýře nebo bači na salaši, jednak honící pes, jednak (expr.) i muž běžící za ženami, sukničkář.

¹⁴ F. Trávníček uvádí heslo „*ohař*, -e m. = lovecký, stavěcí pes, symbol svižnosti, mrštnosti“, dokládaje své tvrzení citátem z B. Němcové (1820–1862): „chlapeč jako *ohaři* (Němc.)“.

¹⁵ Že obdobné pojmenování lidských bytostí podle jména zvířete na základě nějakého společného znaku nebo funkce není nic zvláštního, je vidět např. v bulharském dialektu olšanském v bývalém SSSR, v němž slovem *štene* označují nejen mladého psa, štěně, nýbrž i dítě. Za tuto informaci míněnou jako podporu mého výkladu slova *ogar* ‘chlapec’ ap. vděčím čl. korespondentu býv. AV SSSR S. B. Bernštejnovi.

mého byla k označení pojmu *strungar* řada výrazů odvozených a synonymních.¹⁶ slovo *ogar* zde pro ně představovalo pohodlné východisko. Protože však místní západokarpatské obyvatelstvo již mělo pro pastýřova pomocníka – jak výše uvedeno – pojmenování domácí, všem srozumitelné, využilo přicházejícími valachy užívaného výrazu *ogar* k vyjádření obecnějšího pojmu: k označení lidské bytosti (pravidlem mladé a mužského pohlaví), bez ohledu na její činnost, zaměstnání, tedy k označení chlapce či jinocha vůbec.

3.4.1. V karpatské oblasti polské, ve které bylo již – podobně jako v rumunštině – slovo *ogar* ve významu ‘honicí pes’, se u místních mluvčích *ogar* ‘chlapec’ apod. patrně tolik neujímalo, protože tak u výrazu *ogar* docházelo k obtížení tohoto pojmenování dalším významem, a tedy ke vzniku nežádoucí homonymie. Na druhé straně však vidět, že karpatská oblast polská nebyla vůči tomuto vývojovému trendu s apelativním vyzněním ‘chlapec’ ap. tak docela netečná. Viz výše doklady z Ropczycka a oblasti Zakopaného, § 2. Odráží se v nich netoliko značná míra výskytu lexikální jednotky *ogar* jako ‘místní pomocník salašníků’ v řeči z východu přicházejících karpatských kolonistů, daná zjevně množstvím těchto pomocníků na salaších příchozích pastevců a intenzity pronikání této formy ekonomiky v místních, polských Karpatech, nýbrž nepochybně i následek vlivu jazykové situace v Karpatech českých, tj. karpatské jazykové situace v Karpatech moravských, kde pronikání výrazu *ogar* ‘chlapec’ neprotiřečila žádná výše zmíněná homonymie: bez větších nesnází asi pronikal a při teritoriálně koncové (extrémně západní) povaze KSK na Moravě i v podstatě kočovném charakteru karpatské salašnické kolonizace mohl vydatně působit na formování jazykové situace přicházejících (a nato dílem zpravidla zase odcházejících) pastevců jinonárodních, s postupem času pak pravděpodobně především teritoriálně sousedních, polských a slovenských.

Zbývá zde časem objasnit otázku vztahu tohoto západokarpatského apelativního *ogar* ke krakovskému *agar* ‘mladík’, které ovšem může mít původ odchylný od našeho slova *ogar* ‘chlapec’: může vskutku pocházet od zmíněného střlat. *agar-rus*. (Vliv významově podpůrný a konzervační ze strany domácího polského, ale i slovenského, především však českého / moravského ogara na dochovaný výraz krakovský se zřením k celkové výše zmíněné povaze karpatské salašnické kolonizace se však asi tak docela vyloučit nedá.)

3.4.2. V Karpatech uherských / slovenských pro vykonání staré historické změny $g > (\gamma >) h$ – např. *noga* > (*noya* >) *noha* – ve slovenštině teoreticky zmizelo – při možné realizaci lexikální jednotky *ogar* ‘chlapec’ (např. na rozdíl od oblasti polské) – nebezpečí vzniku výše zmíněné nežádoucí homonymie. A přece se asi cítila jakási spojitost s tímto homonymem nebo z maďarštiny přejatým *agár* (vyslovovaným [oɡa:r]) i na sousední oblasti hornouherské, dnešním Slovensku. Nasvědčuje tomu menší míra proniknutí slova *ogar* ‘chlapec’, srov. oba doložené významy slova *ogar*: pejor. ‘mladík’ i ‘vysoký vychrtlý člověk’ (srov. k tomu běžné rumunské nebo maďarské přirovnání o velmi hubeném chlapci nebo mladíkovi: *slab ca ogar / sovány, mint az agár*; srov. i české valašské *chudý jak pes*).

¹⁶ Viz cit. ALR 2, mapa č. 397.

3.4.3. Na východní Moravě, zdá se, *ogar* ‘chlapec’ ap. pronikalo snadněji.

a) Důvody gramatické: Změny *r*’ > ř (*r*) (podobně jako ve slovenštině), *g* > (*γ* >) *h* byly už dávno provedeny a formální jazyková souvislost mezi *ohař* (*ohar*) ‘lovecký pes’ a novým *ogar* ‘chlapec’ ap. se patrně už necítila. I kdyby se však byla cítila, po provedení zmíněných hláskových změn nemohlo k dalšímu vývoji *ogar* ‘chlapec’ ap. > *ohař* (*ohar*) jako dříve u označení loveckého psa dojít, a nemohla zde tedy vzniknout nežádoucí homonymie, vlastně bisémantičnost, dvouvýznamovost (jakkoli, nazíráno očima lingvisty, neexistuje jazyková překážka pro tvrzení o genetické identičnosti obojího *ogar*).

b) Důvody lexikologické: V době pronikání nového slova *ogar* v našich místních nářečích na východní Moravě bylo české slovo *ohař* (nebo jiná jeho tehdejší podoba, např. Veleslavínem v jeho *Nomenclator quadrilinguis* uvedené *wohař*) (DANIEL ADAM 1598) ‘lovecký pes’¹⁷ jako pojmenování ryze značkové patrně už vystřídáno výrazem etymologicky průhlednějším, popisným, *hončí pes*, *honec*, v citovaném NQ pro jeho funkci hlídací, strážnou též *wěžnj*, ale i prosté *owčácký pes*, na moravském Valašsku snad už tehdy i slovem dodnes známým *hon’ák*.

c) Důvody sociolingvistické: Místních mladých lidí na salaších postupně přibývalo. Z ojedinělých výjimek se stávalo pravidlo. Cesta na salaš a do salašujícího kolektivu se stala modem vivendi, existenčním východiskem pro (alespoň) jednoho člena chudobné, zpravidla mnohačlenné rodiny místních horalů. (Mládež ze zámožnějších rodin za normálních okolností zůstávala doma, v případě venkovanů na rodném gruntě, chalupě nebo řemesle.) Jakmile se salaš migrujících cizích pastevců objevila v místě, respektive na dosah od dané lokality, stávala se žádoucím cílem místních chlapců. A tak jeden po druhém odcházeli, aby byli na salaši *za ogara* (= sloužili jako *ogar*). Byla to obdoba případů známých i z dnešního tradičního dialektu na moravském Valašsku – být/jít *za kravařa* ‘plnit funkci, zastávat pracovní místo pastýře krav’, podobně: *za pacholka* ‘čeledína u tažného dobytka’, *za pohůnka* ‘pohaněče tahounů, zprav. dětského, školáka’ proti tamnímu jít *na tesařa*, *na zedníka* ‘do učení na...’). Toto mohl být počátek ekonomicky daného vzniku a pronikání našeho výrazu *ogar/ogara* ‘svobodná osoba mužského pohlaví od narození do dospělosti’. Šlo o dlouhodobý proces plynulého kvantitativního růstu, který teoreticky sahá až k počátkům karpatské salašnické kolonizace na Moravě a českém Slezsku a prvním kontaktům domácích výrostků s přicházejícími salašníky. Byl to fluktuující lid cizích, zvláštních jmen, osobitého chovu karpatského dobytka, zvláště ovcí, nových produktů, nové pastevecké terminologie, zvláštních zvyků a nové organizace, lid, v němž např. podle historika J. Macůrky dosud nezanikly ani pozůstatky původního východokarpatského etnika. Po dlouhých generacích různorodého soužití mezi příchozími pastevci/valachy na jedné straně a obyvateli domácích Karpat na straně druhé poněkud dochází k oboustrannému sblížování a prolínání. Slovo *valach* už neznamená cizince zabývajícího se specifickým horským pastevectvím na dominikální půdě a majícího zvláštní vztah

¹⁷ O jeho tamní existenci jasně svědčí moravsko-valašské denominativum *oharovat* ‘hlídat, střežit’ a adj. *oharečný* ‘bystrý’.

k vrchnosti, nýbrž horského pastevce na vyšších, zadních horách, který zpracovává ovčí mléko a vlnu podle valašských vzorů, po salašnicku, na salaších a v kolibách.

Jak docházelo ke splývání obojího živlu, cizího a domácího (viz např. MACŮREK 1959: 315–316), šířilo se označení *ogar* na všechny chlapce žijící v dané oblasti, časem nazývané (moravské) Valašsko a jeho obyvatelé Valaši. K tomuto splývání docházelo postupně, nejdříve v řečených oblastech výše položených. Ty byly pro místní vrchnost jinak jen obtížně hospodářsky využitelné, kdežto pro činnost přicházejících salašníků vhodné. Vyšší míra místních mladíků, kteří vstupovali do služeb k přicházejícím cizím pastevcům a ekonomicky se s nimi sblížovali, byla dána nelehkými životními podmínkami domácích. Tak vznikaly oblasti kolonizačně jádrové, intenzívně zasažené KSK. Mužská mládež z moravského Valašska byla přitom ve světě postupně víc a více známa nejen jako pastevci na horských salaších ap., ale také jako odvážní účastníci řady povstání a rebelií proti vrchnosti, jako zbojníci, avšak také jako pacholci, drábi, holomci – hajduci, a vůbec zbrojnoši, a nadto i jako portáši, žádoucí ochránci vnější i vnitřní bezpečnosti státu (srov. ŠEVČÍK 1930; k tomu viz VÁLEK 1931). Všim tím nabyli popularity, ve které se s nimi nemohla měřit omladina kterékoli jiné části (asi nejen) západních Karpat. (Jak vidět, měla Gallašova idealizace valašských mladíků i jistý reálný podklad.) Tuto svou lásku k horskému pastevectví a relativní nezávislosti na feudální vrchnosti však museli valaši /Valaši, ogaři, tvrdě platit – náročnou prací při salašování, nižším životním / kulturním standardem, soustavným různorodým bojem za práva vlastní i práva jiných a průběžně – snad hned od dob raných – i snášením různých satirických šlehů ze strany těch místních usedlíků, kteří jim přednosti jejich salašnického, a vůbec svobodnějšího života záviděli. Viz např. i dochovanou, třebaže asi nepublikovanou, výše uvedenou říkanku. Tolik k historické karpatsky podmíněné sémantické konverzi ‘pes’ > ‘chlapec’.

4. Závěrečný dovětek. Dodejme, že podoba *ogarek*, *ogárek* je běžná zdobnělina, tvořená příponou *-ek* s funkcí kladně afektivní; u Gallaše zde byla deminutivní platnost sufixu *-ek* zcela setřena. Jihovalašské *ogara* vzniklo patrně nějakou analogií, anebo snad jen prostým mylným chápáním nepřímého pádu slova *ogar* jako pádu prvního, nominativu (viz výše: byl *za ogara* ‘jako ogar’), omylem, který byl pro méně intenzívně zasažení dané oblasti karpatskou salašnickou kolonizací (viz např. ŠTIKA 1961: 102) dobře možný a mohl přivodit změnu slova *ogar* na (ten) *ogara* (s důsledky deklinačními, tj. skloňováním podle vzoru předseda).

Slovo *ohař* (čes., stčes.; csł. *ogarǫ*, pol., sch. *ogar*, sch. *zagar*, charv. *garov*, dluž. *hogoř*, wogař, sln. *oger*) ‘lovecký pes’ považují za staré přejetí z východních jazyků (srov. maď. *agár* ‘chrt’, ‘ovčácký pes’, čuvaš. *agar* ‘silný, řeznický pes’, sttur., ujugur. *ägär*, tel. [= telentské] *āṇār*, osetské *jegār*, bar. [= barabatatarské], kirg. *igār* – vždy ‘pes’) (srov. BENKŐ 1967: 101 et passim, HOLUB–KOPÉČNÝ 1952: 252, MACHEK 1971: 410), viděno z druhé strany, za důkaz jistého podílu těchto jazyků na jazykovém formování zasaženého evropského areálu. V případě západokarpatského (a tedy i našeho moravskovalašského) *ogar* ‘chlapec’ ap. jde pak o druhé přejetí (formou) téhož neslovanského slova, avšak s odlišným sémantickým obsahem rumunským prostřednictvím (ať se již toto východní neslovanské

slovo dostalo do rumunštiny přímo, anebo – spíše – prostřednictvím slovanským), a tím také o další důkaz rumunského jazykového a snad i jistého etnického podílu na salašnické kolonizaci západních Karpat.¹⁸

Literatura

- ALR = PETROVICI E. a kol. *Atlasul lingvistic român*. Serie nouă I–VI. București, 1956–1969.
- ALRM = *Micul atlas lingvistic român* I–II. Sibiu–Leipzig, 1940–1942.
- ALRR-Mar = NEIESCU P., RUSU G., STAN I. *Atlasul lingvistic român pe regiuni Maramureș* I–III. București, 1969–1973.
- BARTOŠ 1906 = BARTOŠ F. *Dialektický slovník moravský*. Praha, 1906.
- BENKŐ 1967 = BENKŐ Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1. Budapest, 1967.
- BERNŠTEJN 1993 = БЕРНШТЕЙН С. Б. (ред.) *Общекарпатский диалектологический атлас* IV. Львов, 1993.
- BERNŠTEJN et al. 1967 = БЕРНШТЕЙН С. Б. и др. *Карпатский диалектологический атлас* I–II. Москва, 1967.
- DANIEL ADAM 1598 = DANIEL ADAM z Veleslavína: *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*. Praha, 1598.
- DZENDZELIVS'KYJ 1958–1960 = ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ Й. О. *Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області* VPCP I–II. Ужгород, 1958–1960.
- GALLAŠ 1813 = GALLAŠ J. H. A. *Múza moravská*. Brno, 1813.
- GALLAŠ 1941 = GALLAŠ J. H. A. *Romantické povídky*. Praha, 1941.
- GALLAŠ 2005 = GALLAŠ J. H. A. *Valaši v kraji Přerovském, praví Arkádové Moravští, jejich posvatné hory, obyčejové a národní písně*. Frenštát, 2005.
- HOLUB–KOPĚČNÝ 1952 = HOLUB J., KOPĚČNÝ F. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1952.
- HOREČKA 1941 = HOREČKA F. *Nářečí na Frenštátsku*. Frenštát, 1941.
- JUNGSMANN = JUNGMANN J. *Slovník česko-německý* I–II. Praha, 1835–1836.
- KADLEC 1916 = KADLEC K. *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských*. Praha, 1916.
- KARŁOWICZ = KARŁOWICZ J. *Słownik gwar polskich* I–VI. Kraków, 1900–1911.
- KOSIŃSKI 1884 = KOSIŃSKI W. Przyczynek do gwary zakopiańskiej. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* X. Kraków, 1884. 225–309.
- KRANDŽALOV 1938 = KRANDŽALOV [CRĀNJALĀ] D. *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku*. Praha, 1938.
- MACHEK 1971 = MACHEK V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1971.
- MACŮREK 1959 = MACŮREK J. *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-společenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy*. Ostrava, 1959.
- MATZENAUER 1870 = MATZENAUER A. *Cizí slova ve slovanských řečech*. Brno, 1870.
- MIKLOSICH 1886 = MIKLOSICH F. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien, 1886.

¹⁸ Není bez zajímavosti, že o rumunském původu (jak chápaném?) slova *ogar* mluvil ve svém spisku *O călătorie la românii din Moravia* (Iași, 1894) Rumun T. Burada.

- PAPAHAGI 1963 = PAPAHAGI T. *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. București, 1963.
- ŠEVČÍK 1930 = ŠEVČÍK Alfons: *Portáši: národní četníci a ochránci Valašských hor*. Vsetín, 1930.
- ŠTIKA 1961 = ŠTIKA J. Rozšíření karpatské salašnické kultury na Moravě. *Český lid* 48 (1961): 97–105.
- TRÁVNÍČEK 1952 = TRÁVNÍČEK F. *Slovník jazyka českého*. Praha, 1952.
- VÁLEK 1931 = VÁLEK J. (rec.) ŠEVČÍK 1930. *Naše Valašsko* 1931/1: 12–16.
- VÁŠEK 1964 = VÁŠEK A. La colonisation et la langue. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. A 12. Brno, 1964. 47–58.
- VÁŠEK 1967a = VÁŠEK A. *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Konfrontačně komparatistická gramatická studie karpato-logická*. (Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd. Roč. 77. Seš. 10.) Praha, 1967.
- VÁŠEK 1967b = VÁŠEK A. Sur la méthodologie des recherches carpatologiques linguistiques (à propos de l'ouvrage *Valaši na Moravě* de D. Krandžalov). *Romanoslavica* XIV. București, 1967. 13–38.
- VÁŠEK 1971 = VÁŠEK A. Ogar. In: *Miscellanea Linguistica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Philologica. Supplementum*. Olomouc, 1971. 73–77.
- VÁŠEK 2002 = VÁŠEK A. Lidová mluva. In: NEKUDA V. (red.) *Okres Vsetín*. Brno, 2002. 443–453.
- VÁŠEK 2006 = VÁŠEK A. Ogar podr uhé. In: ÁBRAHÁM Barna, PILECKY Marcell (szerk.): *A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*. Piliscsaba, 2006. 115–124.

ANTONÍN VÁŠEK

Ogar(a)

The present paper deals with the dialectal situation of the lexeme *ogar*, -a m. ‘a young man’, ‘a youth’, ‘a son’, which belongs to the core vocabulary of the traditional Eastern Moravian dialect. The dialect called Wallachian is spoken around the towns of Rožnov, Valašské Meziříčí, Vsetín, Zlín, Vizovice, and Valašské Klobouky. In the southern part of the Wallachia region (around Zlín, Vizovice, and Klobouky), the expression is realized as *ogara*, -y/-i m. In addition, the same sense of the word *ogar* is common not only in the Silesian-Moravian dialectal region (namely, the Lachia area around Frenštát), which was likewise affected by Carpathian pastoral colonization in the past, but also the eastern Moravian dialectal island of Kelč with its very specific phonology.

In Slovakia, the expression is found in two places. It is attested from the Spiš region (more specifically, from Veľký Šariš), where it has a pejorative meaning and is also used as a swearword (denoting a rather neglected young man). The second location is Revúca in the Slovak Central Mountains, where it denotes a tall man who is very thin – almost emaciated.

In Poland, the word *ogar* is attested in the southern part of the Malopolska region around Ropčice (*ogar* – “czasem na dziecko wołają: Ty ogarze!”) and in the Zakopane region (*ogarek* – “2. przezwisko małych chłopców”). This information is confirmed as of the last quarter of the nineteenth century as well as the beginning of the twentieth century by Karłowicz’s dictionary. Apart from that, the present-day Kraków urban dialect contains the expression *agar* ‘a youth’.

The word *ogar* is not attested in the sense of ‘a boy’, ‘a youth’ in any other Slavonic or non-Slavonic language.

As regards linguistic geography, the distribution of the word does not extend beyond the mountainous and sub-mountainous regions of the Western Carpathians. As it appears in several semantic varieties in multiple places around the Carpathian region but nowhere else, the word can be classified as a distinctly Carpathian expression.

The alternate form *ogarek*, *ogárek* is a common diminutive derived by the suffix *-ek* and having a positive affective function. The form *ogara* found in southern Wallachia was most likely coined by analogy or by mistaking the indirect grammatical case of *ogar* for the nominative. Such a mistaken interpretation is quite plausible, given the fact that the area in question was less affected by the Carpathian pastoral colonization than the other regions. Hence the possible change of the nominative form of the word from *ogar* to *ogara* (and resulting in a different declensional pattern according to the keyword *předseda*).

The lexeme *ohař* ‘a hunting dog’ is most likely to be an old borrowing from Eastern languages, which possibly indicates some degree of influence of those languages over the European area in question. As regards the Western Carpathian (and thus also the Moravian-Wallachian) *ogar* ‘a boy’ etc., it concerns a second borrowing of the same non-Slavonic word but with a different semantic content via Romanian (regardless of whether this non-Slavonic Eastern word got into Romanian directly or, rather, via a Slavonic language). In that sense, the word exists as yet another evidence of the Romanian linguistic (and perhaps also ethnic) involvement in the pastoral colonization of the Western Carpathians.

Keywords: Carpathian Linguistic Atlas, Carpathian pastoral colonization, Moravian Wallachia, Carpathian words, *ogar* ‘a boy’, *ohař* ‘a hunting dog’